

Мазяр О. В. Сікорський в історії психології та історія психології про Сікорського / О. В. Мазяр // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 2. – С. 75-78.

С. 75

СІКОРСЬКИЙ В ІСТОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ ПРО СІКОРСЬКОГО

Мазяр О.В., старший викладач кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка

Коротка анотація

У статті наводяться факти й аналізуються причини неадекватної представленості І.О. Сікорського в історії вітчизняної психології. Показані його прогресивні та помилкові концептуальні погляди на проблему розвитку особистості та обдарованості, перспективи використання його науково-психологічної спадщини у сучасних умовах.

Краткая аннотация

В статье приводятся факты и анализируются причины неадекватной представленности И.А. Сикорского в истории отечественной психологии. Показаны его прогрессивные и ошибочные концептуальные взгляды на проблему развития личности и одарённости, перспективы использования его научно-психологического наследия в современных условиях.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Наукова доля більшості науковців, дарма що подекуди наповнена суворими випробуваннями і навіть казусами, проте на загал складається успішно: вони отримують визнання якщо не сучасників, то принаймні нащадків. Часто-густо нащадки є більш поблажливими до «білих плям» їхніх біографій та окремих помилкових теоретичних положень.

Дослідники особливо не переймаються втратою цілісності у сприйманні того чи іншого фундатора, відсутністю розуміння несвідомих мотивів його

С. 76

наукової діяльності. Недоречності і непорозуміння істориками психології вважаються несуттєвими і зазвичай лишаються за дужками біографічних довідок і статей із психологічних словників.

Існують наукові долі протилежного змісту, які навіть нащадками визнаються кволо. До їх числа належить професор Київського університету св. Володимира Іван Олексійович Сікорський (1842-1919). Його наукова доля виявилась, можливо, найбільш драматичною та неоднозначною в історії вітчизняної психології: беззаперечне європейське визнання під завісу його життя змінилося звинуваченнями у прояві антинауковості під час експертизи у гучній кримінальній справі М. Бейліса. Сікорський несподівано не склав банального іспиту на наукову коректність, принциповість, неупередженість – і був безапеляційно відсторонений від процесу творення психологічної науки на багато десятиліть. Склалася парадоксальна ситуація: Сікорський в історії психології виявився абсолютно нетотожним історико-психологічним оцінкам.

В останні два десятиліття намітився процес наукової реабілітації Сікорського; принаймні не спостерігаються серйозні перешкоди навіть попри те, що особливо під завісу життя виразно проступила його антиукраїнська і шовіністична позиція [26]. Разом із тим, спадщина Сікорського ніяк не може прорости у сучасну психологічну науку. Дисертації у галузі психології (Д.С. Тимофєєв, О.В. Мазяр) та педагогіки (С.І. Корнєв), монографії В.І. Менжуліна та О.Т. Губка, розвідки О.О. Нікольської, Ю.О. Приходько, В.А. Роменця та інших лише сприяють його поверненню в історію науки. На цьому етапі відбувається інтенсивне «очищення» спадщини Сікорського від положень, які вважаються застарілими і суперечать сучасній науці, що подекуди можна трактувати як спроби міфологізації його, без сумніву, видатної постаті. Процес міфологізації видається неминучим, а відтак

належить витримати міру визнання досягнень і помилок Сікорського, аби не лише «прописати» його в історію науки, але й окреслити можливості інтеграції сформульованих ним концептуальних положень у сучасну психологію.

Метою статті є спроба виокремити найбільш знакові події і результати наукової праці Сікорського, які належить визнати, і пояснити окремі помилки, які перешкоджають цілісно сприймати його наукову спадщину, що може бути зауважена сучасними дослідниками проблеми психології особистості, індивідуальності, обдарованості, патопсихології.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. В радянський період розвитку психології надзвичайно багата наукова спадщина Сікорського не тільки не перевидавалась бодай частково, а й узагалі майже не досліджувалась істориками науки. Принаймні дискретно-суперечливі відомості про нього з боку Б.Г. Ананьєва, Т.І. Юдіна та інших не дозволяли адекватно оцінити місце та роль Сікорського у розвитку психологічної науки. Могло навіть скластися враження, що Іван Олексійович увійшов в історію психології лише в якості недолугого експерта у кримінальній справі М. Бейліса. Інколи вимушено визнаючи його мало не зачинателем психологічного експерименту у світовій педагогічній і дитячій психології та психогієні, одним із фундаторів емпіричної психології в Росії, він все одно лишався у затінку науки. О.Т. Губко, зокрема, згадує, з якими труднощами публікувалася біографічна довідка про Сікорського в Українській Радянській Енциклопедії [4].

Натомість з об'єктивних позицій Сікорський належить до числа тих учених, які здійснювали перші кроки у фундаментальному осмисленні і – що не менш важливо – в емпіричному та експериментальному дослідженні психологічних феноменів (проблема особистості, індивідуальних відмінностей, обдарованості, дегенерації). Попередні розвідки, здійснені О.Т. Губком, В.А. Журавелем, О.В. Мазяром, В.І. Менжуліним, О.О. Нікольською, Ю.О. Приходько, В.А. Роменцем, Д.С. Тимофєєвим, були

покликані відновити суттєві прогалини в аналізі окремих наукових проблем, піднятих Сікорським. Разом із тим майже не представлені дослідження, які вивчали би факти і причини замовчування звершень київського професора чи їх викривленого тлумачення. Як зазначалося, це відбулося внаслідок експертної участі Сікорського у справі М. Бейліса. Біографи переконливо доводять, що Іван Олексійович необережно взявся за цю сумнівну справу не заради фінансової винагороди, як інші її учасники [8]. Але саме завдяки цьому гучному процесу він залишився в історії психології з «незмиваною плямою на його громадській та науковій репутації» [1, с. 131]. Саме це спричинило формування однобічно-категоричної позиції щодо його місця в психології.

Проте навіть така «незмивана пляма громадської та наукової репутації» не дає достатніх підстав для замовчування і викривленого висвітлення наукової діяльності Сікорського. Справа не лише у відновленні історичної справедливості, а насамперед у тому, що «доречними» фальшуваннями та протиставленнями ми неминуче порушуємо логіку розвитку науки. Уникаючи змістовних парадоксів, ми все одно приходимо до нездоланного абсурду: наука, виявляється, розвивалася без учених. Нібито самі собою утворювались дослідницькі лабораторії, організовувались наукові товариства, видавались журнали і книги, які закладали фундамент сучасної науки. Ті знання, які сьогодні виглядають банальними, зароджувались у гострій боротьбі ідей, отримували практичне підтвердження внаслідок проведення вельми складних як для свого часу досліджень. Сталося так, що чималий шар науково-психологічних знань, сформульованих, можливо, не так виразно наприкінці XIX – початку XX століття, у середині XX століття отримав інше, більш гучне звучання з-під пера інших дослідників.

У Радянському Союзі утворилася ситуація, коли згадувати попередників просто було неможливо через їхнє нібито обмежене ідеалістичне чи вульгарно матеріалістичне бачення психічної природи людини. Сталося так, що О.П. Нечаєв, К.М. Корнілов, Л.С. Виготський,

С.Л. Рубінштейн, О.М Леонт'єв не стояли на плечах М. Владислав'єва, І. Гобчанського, П. Загорського, Н. Лосського, І.О. Сікорського, Г.І. Челпанова і мало не самотужки розробили всі теоретико-методологічні положення вітчизняної психології. До слова, за кордоном відбувалися аналогічні процеси: мало не кожен зачинатель теорії особистості вважав за необхідне описати недопустимо грубі помилки З. Фрейда, водночас користуючись його ідеями, приховано перейменовуючи відкриті ним психологічні феномени. Справедливості треба сказати, що З. Фрейд теж не особливо переобтяжувався посиланнями на своїх попередників.

Якщо не брати до уваги постать Г.І. Челпанова, який сповна розкрився своїми звершеннями у Москві, то Сікорський у ряду з П.І. Ковалевським та М.М. Ланге є корифеєм української психології. Натомість у навчальному атласі з психіатрії (Київ, 1962) прізвище Сікорського не згадується жодного разу, хоча у списку психіатричних журналів фігурує славнозвісний «Журнал нервно-психической медицины», який він видавав упродовж десяти років (1896-1905), і 2-ий з'їзд психіатрів у Києві, безпосереднім організатором якого був Сікорський [33].

«Журнал нервно-психической медицины», крім того, що мав значні розміри, публікував праці з вельми широкого кола проблем: психіатрії, загальної та судової психології, неврології, філософії та антропології, психології художньої творчості. О. Губко вважає цей журнал першим суто психологічним періодичним виданням [4]. Автором великої частки опублікованих там праць був сам Іван Олексійович, але він також значну увагу приділяв реферуванню праць зарубіжних учених, що без сумніву сприяло ознайомленню вітчизняних дослідників із доробком європейських колег.

С. 77

2-ий з'їзд психіатрів у Києві теж був непересічною подією у науковому житті Російської імперії [31]. Цей з'їзд можна вважати предтечею (хоча насправді він був закономірним результатом) становлення гуманістичної

педагогіки. Матеріали цього з'їзду свідчать про те, що проблеми сучасної школи є схожими з тодішніми (зокрема, проблема навчального перевантаження, переважаючої частки розумової діяльності). В.М. Бехтерєвим, І.О. Сікорським та іншими були запропоновані кроки до реформування шкільної освіти. З-поміж іншого вважалося за нагальне зауважувати на фізичному стані дітей, який повинен відповідати їхньому віку та розвитку організму; враховувати специфіку психічного стану та індивідуальні особливості; завчати не шаблонне знання, а формувати критичне мислення; піклуватися про розвиток особистісної автономії дітей. Фактично проголошувались гуманістичні основи шкільної педагогіки, закладалась суб'єкт-суб'єктна парадигма навчально-виховної взаємодії, що, вочевидь, стало епохальною подією.

Ігнорування ролі Сікорського у цих подіях супроводжується очевидними фальшуваннями. У фундаментальній праці А.О. Смірнова «Развитие и современное состояние психологической науки в СССР» зазначається, що психологічну лабораторію в Києві створив... Г.І. Челпанов [29]. Георгій Іванович справді деякий час працював у Київському університеті св. Володимира і навіть відзначився тим, що організував чи не першу *психологічну семінарію*, але сталося це дещо раніше. Психологічна семінарія (1898-1903 роки) займалася переважно теоретичними доповідями щодо психологічних систем Е. Канта, В. Вундта, У. Джемса, Г. Геффдінга, Ф. Паульсена, М. Гюйо, Г. Спенсера [11]. Сікорський не тільки не брав жодної участі в її діяльності, але в наявних матеріалах про нього взагалі немає згадок. Можна припустити, що обидва вчених із певних причин прагнули не перетинатися у своїй діяльності. Г.І. Челпанов 1906 року після смерті С.М. Трубецького очолив кафедру філософії при Московському Університеті [7]. Наступного року він там теж започаткував психологічну семінарію, яку назвав «маленьким інститутом». Інститут психології Л.Г. Щукіної з'явився у Москві лише 1912 року, а відкрився взагалі через два роки. Натомість *Інститут дитячої психології* (Лікувально-педагогічний

інститут для розумово відсталих і нервових дітей) у Києві 1904 року заснував Сікорський і відкрив його *у власному будинку*. Зрозуміло, що Г.І. Челпанов не мав до цього жодного відношення.

Інший корифей історії вітчизняної психології О.О. Буділова й словом не згадує про лабораторну діяльність Сікорського, принагідно згадуючи низку менш відомих учених, які працювали в лабораторії В.М. Бехтерева і в університеті П.І. Ковалевського [3].

Про Сікорського як одного з фундаторів дитячої психології немає згадок у ранній статті О.О. Нікольської, якою на загал було проаналізовано 167 джерел [10]. Натомість Сікорський безумовно був одним із найбільш помітних фахівців дитячої психології, який досить часто публікував результати своїх досліджень. 1882 року на Міжнародному конгресі з гігієни в Женеві він проголосив доповідь на тему «Про дітей, що є важкими у виховному відношенні», яка отримала широке схвалення. Через два роки світ побачила монографія Сікорського «Виховання у віці першого дитинства». Потім кількома виданнями вийдуть «Душа дитини», «Психологічні основи виховання і навчання», «Педагогічна психологія», «Про розумовий і моральний розвиток та виховання дітей». Цього було цілком достатньо бодай для формальної згадки Сікорського.

Навіть із формальними згадками не все гаразд. Прикметною ознакою можна вважати те, що у славнозвісній праці С.Л. Рубінштейна «Основы общей психологии» (1940, 1999) про Сікорського є дві згадки і чомусь двічі неправильно зазначаються його ініціали – «В.М.» [16].

У ґрунтовній праці К.К. Платонова «Проблема способностей» (1972) Сікорський згадується лише одного разу і саме у контексті розвитку хибних поглядів на проблему спадковості таланту, зокрема в тому, що підтримував тезу про її визначальну, домінуючу роль [13]. Така оцінка видається надто категоричною, адже тоді стає незрозумілим сенс його потужної роботи у галузі дитячої і педагогічної психології, спрямованої на виховання і навчання підростаючого покоління. Сікорський чітко декларує: «...відкриваються нові

широкі перспективи для *педагогічного* удосконалення людей» [25, с. 4], що, вочевидь, було би неможливим при домінуючій, поготів визначальній ролі спадковості. Крім того, посилання К.К. Платонова на роботу «Даровитость и талантливость в свете объективного исследования» (1912) взагалі не є коректним. У цій праці Сікорський аналізує відмінності лише психофізіологічного функціонування талановитих людей, що дозволяє їм бути продуктивними у діяльності [21]. Іншого предмету дослідження не було. У текстах Сікорського подекуди можна знайти зауваження про домінуючу роль спадковості у розвитку певних крайнощів характеру [24], однак він не абсолютизував значення фізіологічної та психологічної спадковості. У його працях також наводяться випадки, коли вирішальну роль мали соціальні чинники. Натомість Сікорський відстоює думку, що обдарованість обов'язково повинна мати психофізіологічні умови для свого розкриття, що, звісно, теж є спірною тезою.

Сучасників може дещо розчарувати позиція Сікорського, який нібито ще сумнівався у тому, що ніякої національно-расової спадковості у строгому розумінні не існує. Окремі його праці можна вважати гімном *расистської*, націоналістичної та антисемітської теорії. Це, певно, найслабше місце у положеннях Сікорського, що власне знайшло свій закономірний прояв у справі М. Бейліса [28]. Втім, варто розуміти, що така наукова позиція поділялася великою кількістю вчених зі світовими іменами. Це визнає навіть В.І. Менжулін, який дещо тенденційно намагався знайти відповідь на питання, що рухало експертом Сікорським у цій кримінальній справі.

Вочевидь, ми повинні з усією прямоотою й однозначністю визнати, що це було принаймні науковою некоректністю Сікорського, дарма що поширеною на початку ХХ століття. Один із найбільш авторитетних дослідників його творчості О.Т. Губко спробував показати, що позиція Івана Олексійовича при цьому не була антисемітською, а відтак він не мав упередженості щодо підозрюваного єврея в убивстві українського хлопчика. Зокрема, апелював до того, що Сікорський був дуже високої думки про

інтелект представників єврейської національності [4]. Це справді так, поготів багато вчених із неприхованою антисемітською позицією визнавали інтелектуальну обдарованість євреїв. Варто розуміти контекст такої «високої думки»: зауважуючи на високих інтелектуальних досягненнях євреїв, Сікорський показував брак симетричності в їхньому загальному психічному розвитку, зокрема демонстрував суттєве відставання в почуттєвому аспекті, що не дозволяє бути співчутливими [27]. Щоправда, подібну несиметричність психічного розвитку він фіксував у представників інших національностей, навіть у росіян та українців, до яких на загал ставився приязно.

Сікорський припускав, що расово-національні відмінності не є істотними і, вочевидь, пояснюються, радше, культурно-економічними причинами, ніж генетично-спадковими. Інша справа, що ці національно-культурні відмінності мали яскраво виражену узвичаєну форму (вибір певного кола професій, способу життя, традицій), що могло сприйматися як біологічне єство певної національної групи. Антисемітизм Сікорського був зумовлений тим, що в Російській імперії євреї, можливо, мимоволі займалися виготовленням і розповсюдженням алкогольних напоїв і, як йому здавалося, були головними винуватцями у споюванні багатостраждального російського народу, який, в свою чергу, через недорозвиток вольових здібностей не міг опиратися згубним звичкам. В основі таких національних диспозицій, на думку Сікорського, була психологічна асиметричність євреїв та слов'ян: перші були хитрими через свою надмірний розвиток розуму, а другі були надміру чутливими і наївними через надмірний розвиток емоційної сфери. Він настільки переймався цією соціальною несправедливістю, що намагався підвести наукову базу під концепцію виродження єврейської нації [20; 27]. Разом із тим, расист Сікорський у ряді праць вказував на те, що обдарованість і геніальність окремих суб'єктів досягається саме в результаті расових і національних змішувань [17; 19]. Тому коли історики психології приписують Сікорському однозначний науковий расизм, вони теж

помиляються, хоча ця помилка має деякі об'єктивні підстави.

Інша теоретико-методологічна помилка Сікорського пов'язана з поширеним на той час *антропоморфізмом*, який непрямо пов'язаний із расистською теорією (концепцією полігенії, обґрунтованою еволюціоністом К. Фохтом). А.В. Петровський і М.Г. Ярошевський, спеціально не аналізуючи наукову спадщину Сікорського, побіжно зауважують на його науковому невігластві у контексті ідей антропоморфізму [12]. Така оцінка

С. 78

видається перебільшеною й антиісторичною. По-перше, свої антропоморфічні положення Сікорський окремо не обґрунтовував. Антропоморфізм «з'являється» лише в окремих працях через спробу вченого здійснити цілісний аналіз процесу еволюції живих істот [20], що було цілком природним для еволюціоністів, які прагнули вписати людину в її схему. По-друге, «гріх» антропоморфізму можна пояснити як слабкою розробкою категоріального апарату тодішньої психофізіології, так і тогочасною неспростовністю і недоведеністю помилкової гіпотези про наявність свідомості у тварин. Ця гіпотеза виникла насамперед через наукову нерозробленість, а відтак неоднозначне розуміння самого поняття «свідомості». Зокрема, видатний еволюціоніст (і zarazом відомий расист) Г. Спенсер пише про *етику* тварин [32], а Т. Рібо (теж, за дивним збігом, расист) говорить про *уяву* тварин [15]. Ясно, що «етика» передбачає існування моралі, а «уява» – здатності цілеспрямовано створювати складні образи та ідеї, що, в свою чергу, передбачає існування свідомості.

Відомий фізіолог В.М. Бехтерев, авторитет якого ставився під сумнів хіба що його сучасниками, у 1913 році (коли 71-річний Сікорський видав усі свої основні праці) зазначає: «...керуючись певною *аналогією* з самими собою, ми допускаємо, що тварини – принаймні вищі – володіють свідомістю» [2, с. 3]. Він також пише про труднощі у встановленні того, на якому щаблі тваринного царства вперше виникає свідома діяльність. Іншими словами, свідомість є не тільки людською психічною властивістю.

М.М. Ланге, цілком прогресивно обстоюючи еволюційні принципи розвитку психіки, все ж вважає, що початком психічного життя слід вважати так звану «гедоністичну свідомість» (відчуття або почуття болю і насолоди), яка притаманна навіть *елементарним організмам* [6]. Цілком очевидно, що тогочасний антропоморфізм є цілком закономірним науковим явищем, оскільки був початковим продуктом теорії еволюції. Не дивно, що в антропоморфізмі можна звинуватити навіть Ч. Дарвіна та І.П. Павлова. Останній писав, що «собака бажає» [14, с. 203], що, звісно, не є коректним насамперед у світлі вчення Івана Петровича. Зрештою, В. Штерн, представляючи свою концепцію обдарованості, несподівано заявляє, що обдарованість існує навіть у вищих приматів. Як цілком доречно 1926 року зауважує Ф.Р. Дунаєвський: «Теоретична незрілість системи Штерна – це теоретична незрілість сучасної психології взагалі» [34, с. 14].

Сікорський розробляв свої концептуальні положення у час теоретичної незрілості психологічної науки. Його психологічний аналіз проблеми особистості, індивідуальних і групових відмінностей, обдарованості і дегенерації особистості подекуди набував метафоричного змісту, містив окремі хибні судження, не мав необхідного наукового рівня діалектичності та конвергентності. Проте на загал тексти Сікорського вирізняє ґрунтовність підходу до вирішення наукових проблем, спроба дотримуватись принципів системності. У радянській період розвитку психології у зв'язку з ґрунтовнішою розробкою окремих проблем подібна інтегральність підходу була втрачена. Насамперед це позначилося на чіткому розмежуванні досліджень нейродинамічних і психодинамічних властивостей індивіда (Б.М. Теплов, В.Д. Небиліцин) та спрямованості і мотивації особистості (О.М. Леонт'єв) [9]. Сьогодні дослідники почасти лише формально вказують на існування різних площин аналізу психологічних проблем. Натомість Сікорський педантично проводив емпіричні та експериментальні дослідження як на вищому психічному рівні (через аналіз спрямованості суб'єкта, вивчення його ціннісної сфери), так і на рівні нижчого психічного

життя (вивчав нейропсихологічні, психофізіологічні, антропологічні аспекти проблеми). Особливо виразно це простежується у дослідження проблеми обдарованості. Зокрема, Сікорський використовував біографічний метод у вивченні спрямованості особистості, її морально-ціннісної сфери [18; 20; 23], застосовував сфігмограми та пневмографи для показу індивідуальних фізіологічних відмінностей обдарованих суб'єктів [21], нейропсихологічних особливостей [22], аналізував продукти діяльності (твори мистецтва) з метою демонстрації специфіки психологічного функціонування геніальних особистостей [17].

Про такий рівень аналізу складної науково-психологічної проблеми дослідники сьогодні здебільшого можуть тільки мріяти, оскільки він вимагає не тільки глибокого ознайомлення з вузьким предметом аналізу, а й уміння проводити складні емпіричні та експериментальні дослідження, бути достатньо ерудованим у суміжних галузях (мистецтвознавстві, антропології, психіатрії). Зрозуміло, що обсяг тогочасних знань був значно вужчим, проте високий рівень психологічного аналізу вказує на те, що Сікорський належав до числа учених, які, якщо й не розробили абсолютно оригінальну теорію особистості на кшталт З. Фрейда, В. Вундта, Ф. Brentano, Д. Уотсона, то були вправними систематизаторами знань, що теж мало неабияку наукову цінність. Поготів йому належить одне з перших суто психологічних досліджень втомлюваності, яке не мало аналогів у світовій психології (1878). Все це дає підстави стверджувати, що Сікорського варто повернути в обійму класиків, що додасть українській психології самодостатності й автентичності, попри те, що сам Іван Олексійович позиціонував себе як російського вченого.

Це питання не лише історичних аспектів наукової справедливості, але й доцільності, оскільки результати його діяльності можуть бути використані сьогодні. Насамперед перспективними видаються його висновки щодо проблеми обдарованості, яка є однією з найбільш актуальних для середньої освіти. Сікорський не писав про дитячу обдарованість і навіть попереджав проти прискореного одnobічного психічного розвитку дітей і не залишив

програми розвитку обдарованості, проте його рекомендації стосуються забезпечення широкої психологічної платформи для розвитку різноманітних здібностей, які в подальшому можуть кристалізуватися в обдарованість. Підхід Сікорського видається більш гуманним та суб'єктно зорієнтованим, ніж деякі сучасні підходи, адже остаточний вибір у розвитку своїх інтересів робить дитина, хоча, слід визнати, що існує значний ризик нерациональності такого вибору.

Висновки.

Сікорський увіходить в історію психології ніби з «чорного ходу». Його наукова реабілітація вимагає пояснення причин суперечливих життєвих і професійних рішень, пошуку основних чинників формування концептуальних положень багатьох теоретичних проблем, зокрема розвитку індивідуальності та кристалізації обдарованості. Наукові помилкові положення, які обґрунтовував Сікорський (епізодичний антропоморфізм, домінування антропологічних чинників психічного розвитку, визначальна роль спадкових чинників у формуванні особистості), є типовими і навіть закономірними для свого часу. Натомість його заслуги полягають у розробці оригінальних і нетипових для сьогодення концептуальних положень насамперед у розвитку здібностей та обдарованості.

С. 79

Література

1. Ананьев Б.Г. Очерки истории русской психологии XVIII и XIX веков. – М.: ОГИЗ, Госполитиздат, 1947. – 168 с.
2. Бехтерев В.М. Об эволюции нервно-психической деятельности. – С.-Петербург: Тип. «Я. Трей», 1913. – 33 с.
3. Будилова Е.А. Первые русские экспериментальные психологические лаборатории // Из истории русской психологии / Под редакцией М.В. Соколова. – М.: Издательство Академии педагогических наук РСФСР, 1961. – С. 296-357.
4. Губко О.Т. Иван Олексійович Сікорський як учений і експерт у справі

Бейліса. – К.: Світогляд, 2009. – 115 с.

5. Корнєв С.І. Проблеми корекційної педагогіки у творчій спадщині І.О. Сікорського / Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03. – К., 2009. – 19 с.

6. Ланге Н.Н. Психический мир / Под редакцией М.Г. Ярошевского. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 368 с.

7. Летцев В.М. Георгій Іванович Челпанов – психолог і педагог // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 9-10. – С. 100-103.

8. Менжулин В.И. Другой Сикорский: неудобные страницы истории психиатрии. – К.: Сфера, 2004. – 490 с.

9. Мерлин В.С. Психология индивидуальности / Под редакцией Е.А. Климова. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 448 с.

10. Никольская А.А. Общий обзор передовой литературы по детской и педагогической психологии в дореволюционной России // Вопросы психологии. – 1975. – № 1. – С. 151-162.

11. Отчет о деятельности психологической семинарии при университете Св. Владимира за 1897-1902 годы. – К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1903. – 11 с.

12. Петровский А.В. Ярошевский М.Г. История и теория психологии. Том 1. – Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1996. – 416 с.

13. Платонов К.К. Проблема способностей. – М.: Издательство «Наука», 1972. – 312 с.

14. Поршнев Б.Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии). – М.: «Мысль», 1974. – 487 с.

15. Рибо Т. Творческое воображение / Перевод с французского Е. Предтеченского и В. Равцева. – С.-Петербург: Типография Ю.Н. Эрлих, 1901. – 318 с.

16. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: ЗАО

«Издательство «Питер», 1999. – 720 с.

17. Сикорский И.А. Антропологическая и психологическая генеалогия Пушкина. – К.: Типография С.В. Шульженко, 1912. – 34 с.

18. Сикорский И.А. Биографии великих людей. (Черты) // Вопросы нервно-психической медицины. – 1897. – Т. 2. – С. 131-133.

19. Сикорский И.А. Биологические вопросы в психологии и психиатрии. – К.: Типография Товарищества И.Н. Кушнерёв и К°, 1904. – 38 с.

20. Сикорский И.А. Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстрированном изложении. – К.: Типография С.В. Кульженко, 1912. – 770 с.

21. Сикорский И.А. Даровитость и талантливость в свете объективного исследования по данным психофизиологических коррелятивов. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1912. – 30 с.

22. Сикорский И.А. Душа и мозг великих людей – Гамбетты, Тургенева и Гельмгольца // Вопросы нервно-психической медицины. – 1900. – Т. 5. – С. 1-12.

23. Сикорский И.А. Н.И. Пирогов, как мыслитель и человек: (Речь, сказанная проф. Университета Св. Владимира И.А. Сикорским 13 ноября 1910 г. в день празднования столетия рождения Пирогова). – К.: Типография С.В. Шульженко, 1910. – 15 с.

24. Сикорский И.А. Начатки Психологии с 20 фигурами в тексте. – Издание второе, дополненное. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1909. – 138 с.

25. Сикорский И.А. Психологические основы воспитания и обучения. – Издание третье, дополненное. – К.: Лито-типография Тов. И.Н. Кушнерёв и К°, 1909. – 112 с.

26. Сикорский И.А. Русские и украинцы. Глава из этнологического катехизиса. – К. : Типография «С.В. Кульженко», 1913. – 56 с.

27. Сикорский И.А. Что такое нация и другие формы этнической жизни? – К. : Лито-типография «С.В. Кульженко», 1915. – 56 с.

28. Сикорский И.А. Экспертиза по делу об убийстве Андриюши Ющинского. – С.-Петербург: Тип. Товарищества А.С. Суворина «Новое время», 1913. – 24 с.

29. Смирнов А.А. Развитие и современное состояние психологической науки в СССР. – М.: «Педагогика», 1975. – 352 с.

30. Тимофеев Д.С. Психологические воззрения И.А. Сикорского / Автореф. дисс. ... канд. псих. наук: 19.00.01. – М., 1995. – 16 с.

31. Труды Второго съезда отечественных психиатров, происходившего в г. Киеве с 4-го по 11-е сентября 1905 года. – К.: Типография С.В. Кульженко, 1907. – 702 с. : илл.

32. Философия Герберта Спенсера в сокращенном изложении Говарда Коллинса с предисловием Герберта Спенсера / Перевод с английского П.В. Мокиевского. – С.-Петербург: Типография И.Г. Салова, 1892. – 472 с.

33. Фрумкин Я.П., Воронков Г.Л. Учебный атлас психиатрии. – К.: Государственное издание УССР, 1962. – 380 с.

34. Штерн В. Одарённость детей и подростков / Перевод с немецкого под редакцией Всеукраинского института Труда. – Х.: Книгоспілка, 1926. – 407 с.